

Viranomaiskäsittelyssä työttömyysperuspäiväraha- asiat

Yhdyssanat ovat kantona nykysuomen kaskessa. Varsinkin yhdyssubstantiiveja voidaan muodostaa mielin määrin, ja niin syntyy monenmoista: osuvien ja paikkansa täyttävien ohella myös ylipitkiä, liikativiitä ja merkitykseltään epämääräisiä. Tätä kannokkoa tarkasteli ja hiukan juurikin Heikki Leskinen sanomalehtien otsikkokielen pohjalta Virittäjässä seitsemättä vuotta sitten (1983 s. 570–572). Kun nyt otan eräät puolet asiasta taas puheeksi, ei minulla ole hänen esitykseensä paljon muuta lisättävää kuin uusia esimerkkejä ja joitakin kohennusehdotuksia. »Uusistakin» osa on jo vanhahkoja, vuosien mittaan silloin tällöin kertyneitä.

Leskinen toi näytteeksi pari viisiosaista yhdyssubstantiivivia – *työsuhdeturvallakiesitys* ja *työpaikkaterveydenhuoltoasia* – ja huomautti, että »niiden oikea hahmottaminen ei ole helppoa eikä käy käden käänteessä». Periaatteessa melkein kaikki moniosaisetkin yhdyssanat tietysti ovat ensimmäisessä jäsennyportaassaan kaksijäsenisiä, mutta varsinkin kirjoitetuina ne antavat koko jäsennypuustaan sitä vähemmän vihjettä, mitä pitempiä ne ovat. Pelkästään näköhahmoina ne vaativat toisenlaista tarkkaavuutta kuin lyhemmät sanat, elleivät ole käyneet niin tavallisiksi, että silmä tottumuksesta sieppaa ne yhdellä katsomalla (*ylioppilastutkintolautakunta*). Puheessa ne ovat rytmisesti hankalia. Jos niissä ääntyy vain yksi pääpaino, niiden ääntämys

pyrkii tuolle pääpainolle alisteisena nopeutumaan, ja se haittaa käsittämistä entistä enemmän. Jos ne taas jaksottuvat vahvojen sivupainojen tai suorastaan uuden pääpainon avulla, ne eivät oikein enää tunnu »sanoilta» vaan pikemmin sanelulta. Harvinaista ei ole sekään, että rytmitys vie painot toiseen paikkaan kuin sanojen jäsenny vaatisi.

Kolmiosaiset yhdyssanat (*peruslähtökohta, juhlahjalmalanpalvelus, haja-asutusalue, sairausvakuutuslaki*) ovat tavallisia ja useimmiten luontevia; suurtaajuisina ne kyllä tekevät jo tenää, ja jos rinnalla on kaksiosainen vaihtoehto, se helposti pääsee kielenkäyttäjien suosioon (*raittiotievaunu > raitiovaunu, sisäasiainministeriö > sisäministeriö, liikenneolosuhteet > liikenneolot, säästötoimenpiteet > säästötoimet, ydinvoimalaitos > ydinvoimala*).

Ehkä vanhat tutut kaksiosaiset *pankkivirkailija* ja *toimistovirkailijakin* vielä elpyvät uudestaan, kun on tarpeeksi kauan kuultu »virallisia» ja siksi »oikeita» *pankkitoimihenkilöä* ja *toimistotoimihenkilöä*, jonkalisilla nykyään on mm. vahvojen ammattijärjestöjen pyhitys.

Neliosaiset ovat paljon harvinaisempia, ja korvaan ne helposti nakuttavat: *käsityönopettajaseminaari, opetusnäytelautakunta, mikrotietokoneteknologia* (pro esim. *mikrotieturiteknikka*); *pienryhmäohjaajaehdokas, koulutusohjelματοimikunta, laitostehtävämääräraha*. Kolme viimeistä esimerkkiäni olen poiminut yhdestä ainoasta tiedekunnan kokouksen esityslistasta, ja juuri niiden kaltaisia syntyy nykyään jatkuvasti. Tällaisten luomusten rakennesosina ovat useimmiten jonkinlaista käsitelkitymää merkitsevät kaksiosaiset yhdyssanat. Sel-

Kielemme käytäntö

laisia on suomessa ollut runsaasti vanhastaan, usein muiden kielten kevyt-rakenteisempien sanojen vastineina (esim. *lautakunta* = ruotsin *nämnd*, englannin *board*; *toimikunta* = ruotsin *kommitté*, *kommission*, englannin *committee*, *commission*; *määräraha* = ruotsin *anslag*, englannin *grant*). Uusia tuottaa varsinkin kaikille elämänaloille yltävä byrokraattinen luokitus, kaavoitus ja lokerointi (*koulutusohjelma*, *laitostehtävä* jne.). Saattaapa virallisuuden vahvisteksi syntyä sellainen selittelevä kolmiosainenkin »termi» kuin *pienryhmäohjaaja* (= englannin ja ruotsin *tutor*; enää ei näy muistettavan 1960-luvulla käytettyä *opintoluotsia*, saati pelkkää *luotsia*). Kahden ja kahden summa onkin jo neljä, samoin kolmen ja yhden summa. Yhteiskuntaa muokkaavat ideologiat ovat lähteneet muokkaamaan kieltä — kielen keinoin.

Viisiosaiset, *ylioppilastutkintolautakunnan* kaltaiset yhdyssanat ovat vanhastaan olleet hyvin harvinaisia; niitä on käytetty enintään tilapäisesti. Nyt nekin ovat lisääntymässä. Leskisen mainitsemman *työpaikkaterveydenhuoltoasian* lisäksi olen huomannut puhuttavan *työpaikkaterveydenhuoltosopimuksesta* (»Työpaikkaterveydenhuoltosopimuksen liite työpaikkaterveydenhuollon perusteista on periaatteessa samansisältöinen toukokuussa 1971 toimintansa lopettaneen työterveyskomitean mietinnön kanssa»). Tulee kysyneeksi, eikö jo »työpaikkaterveydenhuolto» 1970-luvulla rakennettaessa olisi voitu pysytellä pelkästään vanhassa tutussa *työterveydenhuollossa*. Terminhän ei tarvitse määritelmän tavoin pitää esillä kaikkia merkityselementtejä; riittää kun näkyvissä ovat jotkin keskeiset, jotka pystyvät riittävästi kannattamaan ihmisten mielikuvaa asiasta. Ja »työpaikkaterveydenhuoltosopimuksen» sijasta olisi kai tullut kyseen, ainakin laajoille piireille tarkoitettussa tekstissä, myös *sopimus työ(paikka)terveydenhuollosta* tai *työ(paikka)terveydenhuolto koskeva sopimus*. Jos taas »työpaikkaterveydenhuollon» tosiaan on katsottu olevan vain erikseen mainittava

alalaji työterveydenhuolto, niin sitä olisi voinut sanoa sanaliittoa käyttäen *työpaikan terveydenhuolloksi*.

Juuri tällainen väljennystapa — geneetiivialkuinen sanaliitto pitkän yhdysosan sijasta — näkyy helposti unohtuvan. »Osa huoneistoa varustettu *hammaslääkärivastaanottoiloiksi*», sanottiin kerran huoneiston myynti-ilmoituksessa; ilmausta olisi voinut hiukan avartaa puhumalla *hammaslääkärin vastaanottoiloista*. Samaan tapaan voisi puhua *maanpuolustuslainsäädännön toimikunnasta* eikä peräti kuusiosaista yhdyssanaa käyttäen *maanpuolustuslainsäädäntötoimikunnasta*. Lehtikielestä on seuraava substantiivivaltainen katkelma: »Valtion tilintarkastajat vaativat mm. aikanaan, että kehitysyhteistyömäärärahojen lisäyksen aikataulua olisi hidastettava.» Olisi voinut sanoa valtion tilintarkastajien vaatineen, että *kehitysyhteistyön määrärahoja* ei olisi lisättävä kaavailtua vauhtia.

Muitakin helpotuskeinoja on. Lehtiuutisissa kerrottiin kerran seuraavasti: »Valkohäntäpeuroja ammuttiin viime syksynä yhteensä 560 kappaletta. Viime vuonna tuli tietoon 414 *valkohäntäpeuratapaturmaa*.» Asiakokonaisuus ampumisineen ja tapaturmineen jäisi jokseenkin hämäräksi, ellei laajempi yhteys paljastaisi, että »valkohäntäpeuratapaturma» tarkoittaa tässä valkohäntäpeuran tapaturmaista kuolemaa vastakohtana ampumalla tapahtuneelle surmaamiselle. Uutinen olisikin selventynyt, jos sen mukaisesti olisi sanottu: Viime vuonna tuli tietoon 414 *tapaturmaisesti kuollutta valkohäntäpeuraa*. Taannoin saattoi puhe-
linluettelosta tavata Kansaneläkelaitoksen alanumeron, jonka nimikkeenä oli *Työttömyysperuspäiväraha-asiat*. Olisiko tässä jo jaotus käynyt turhan hienoksi, ellei muun niin soittajan kannalta? Nytemmin vastaavassa kohdassa näkyy olevan lyhyesti ja kaiketi aivan riittävästi *Työttömyysturva-asiat*. Kun taas maustetölkkin kyljessä puhutaan *elintarvikelisiä aineosista*, voi arvuutella kyseessä olevan elintarvikkeiden luvallisista lisä-

aineista tehty seos (vrt. *jauhe-*, *lannoite-*, *mauste/seos*). Arvauksen osuvuus jää tosin uskon varaan; kyseessähän voisi olla myös seos, jossa muun lisäksi on elintarvikkeiden lisäaineita (vrt. *hopea-*, *sprii-*, *vesi/seos*). Pituus ja epäselvyys on tässä yhdyssanasassa saatu yhtymään.

Genetiivialkuista sanaliittoa voi kaivata nominatiivialkuisen yhdyssanan sijaan hiukan toisenlaisissakin tapauksissa kuin »kehitysyhteistyömääräraha» ja muut samantapaiset. »*Suurvaltasuhteisiin* ilmaantuu uusia sotilaallista luottamusta lisääviä toimia, jotka ovat erittäin tarpeellisia muidenkin maiden mielestä», kirjoitti sanomalehti 1988. Suurvaltojen väliset suhteet ovat maailmanpolitiikassa keskeisiä ja joukkoviestimissä jokapäiväisiä puheenaiheita; toimittajan kannalta niistä on tullut käsite, joka pyrkii saamaan yksisanaisen ilmauksen. Otsikoiden tilanpuute vaikuttaa samaan suuntaan. Sekä väljempää että lukijan kannalta selvempää olisi puhe *suurvaltojen suhteista* tai *väleistä*. Yhdyssanojen hahmotuksessa ovat mallit tärkeitä, ja kannattaa panna merkille, että *suhteet*-loppuiset monikolliset yhdyssanat ovat vanhastaan olleet semanttisesti toisenlaisia: vrt. *diplomaatti-*, *kauppa/suhteet* 'diplomaattien kautta, kauppana tapahtuva vuorovaikutus', *sää-*, *valaistus-*, *valta-*, *väestö/suhteet* '(suhteelliset) sää-, valaistus- jne. olot'.

Juuri *suurvaltasuhteiden* kaltaiset näennäisen termimäiset yhdyssanat pyrkivät yleisemminkin valtaamaan alaa monikon genetiivillä alkavilta sanaliitoilta, joskus myös yhdyssanoilta. Esimerkkejä:

»*Asuntohintojen* pitää laskea tuntuvasi, jotta inflaatio kääntyy alaspäin» (1990); »Jälleen ollaan varmoja, että *asuntohinnat* putoavat viimeistään silloin [joulukuussa]» (1989). Tässäkin tyypillisesti ajankohtaistunut uusi »käsite». Selvemmin silti: *asuntojen hintojen*, *asuntojen hinnat*. Eihän puhuta esim. »kirjahinnoista», »vaatehinnoista», »tonttihinnoista», sen sijaan kyllä esim. kirja-kauppahinnoista, torihinnoista ja markkinahinnoista. *Valuuttahinnat* (neuvosto-

liittolaisessa valuuttamyymälässä) ovat muuta kuin *valuuttojen hinnat* (pankissa).

»*Kurssilasku* tarttui Helsinginkin pörssiin» (1989). Normaalialta olisi kai puhe määräosakkeen *kurssinlaskusta* — samoin *kurssinnoususta* — ja pörssissä yleisemmin näkyvästä *kurssien laskusta*. Tämänkertainenkin nominatiivialkuinen yhdyssana liittyy huonosti tavanomaisiin malleihin. Vrt. toisaalta *arvon-*, *hinnan/lasku*, toisaalta (samoin *laskea*-verbin intransitiiviseen käyttöön liittyvästi) *hätä-*, *pakko-*, *väli/lasku* ja tietysti esim. *matka-*, *ravintola-*, *sähkö/lasku*.

»Päivämäärästä sopiminen oli *ulkoministeritapaamisen* ainoa saavutus» (1988); »*Ulkoministeritapaamisen* tuloksista kerrotaan Yhdysvaltain senaatille perjantaina» (1989). Tässä teon nimi *tapaaminen* tuntuu olevan termistymässä *kokouksen* veroiseksi asiaksi, vrt. *edustaja-*, *opettaja/kokous* (vanhastaan kyllä toisaalta *pappein-*, *piispain/kokous*). Luonnollisempaa olisi rinnastaa tällainen pikainen, vaikka järjestettykin yhdessäolo *kohtaukseen: ulkoministerien tapaaminen*. Vrt. Nykysuomen sanakirjan esimerkkiin *keisarien kohtaustilaisissa*.

»Tietysti on helppoa tehdä jo koettua ja hyväksyttyä, se menee *viranomaiskäsittelyssä* vaikeuksitta läpi» (lehtihaastattelun repliikistä 1990). Nominatiivialkuisia ovat tietysti esim. *kone-*, *lämpö-*, *sähkö/käsittely*, samoin *pintakäsittely*, jossa jotain käsitellään pinnasta (vrt. toisaalta *pinnankäsittely*). Läheisiä vanhoja parallelejakin »viranomaiskäsittelyllä» kyllä on: parlamentaariseen kielenkäyttöön vakiintuneet *eduskuntakäsittely* ja *valiokuntakäsittely*, joissa eduskunta ja valiokunta eivät ole niinkään agentin kuin paikan ilmaisimia (käsitellä eduskunnassa, valiokunnassa). Kieltämättä myös *viranomaisen* voi hahmottua jonkinlaiseksi persoonattomaksi lomakemyllyksi, mutta ehkä viranomaisen toimijuutta ja vastuullisuuttakin voisi kielessä elvyttää puhumalla yhteyttä myöten *viranomaisen* tai *viranomaisen* käsittelystä.

On vaikeaa arvioida, minkä verran nyt viimeksi mainittuihin yhdyssanoihin

Kielemme käytäntö

ovat vaikuttaneet muiden kielten, lähinnä ruotsin lehtikielen vastaavat tiivistymät. Ruotsiksikin voidaan sanoa *stormaktsrelationerna*, *bostadspriserna*, *kursfall*, *utrikesministermöte*, *myndighetsbehandling*, yhdyssanan ensimmäinen jäsen siis eri sanoissa joko nominatiivi- tai genetiivimuotoisena. Ruotsin yhdyssanojen nominatiivi- ja genetiivialkuisuushan on alkuosan tyyppin mukaan määräytyvä mekaaninen ilmiö, joka ei kannata merkityseroa. Kaikkiaan näissä suomen uu-

sisä yhdyssanoissa tuntuu asioita kyllä hahmotetun ja kieltä käsitellyn enemmän kirjoittajan ehdoin kuin lukijan. Onneksi ei uusienkaan yhdyssanojen tase sentään ole aivan työttömyysperuspäivärahapainotteinen. Yhä syntyy myös hyviä uusia yhdyssanoja, jotka saavat voimansa aiemmin lähes käyttämättä jääneistä kielen mahdollisuuksista. Niistä ehkä toiste.

TERHO ITKONEN